

1.

A művelődési és néprajzi viszonyok általános jellemzése.

A honfoglaló magyarság a nagy magyar alföldön polgáriasodás tekintetében nem jutott oly kedvező befolyás alá, mint Dunántúl, hol egy művelt társadalom keretét találta készen, habár fogyatékos állapotban: egyházakat, tizedjövedelmeket, zárdákat, városokat és szőlőket stb. Mindazonáltal vidékünkre települt eleink sem voltak a nyelvtörténeti és régészeti adatok szerint egészen műveletlenek, az új hazában pedig nagy és gyors átalakulás várta őket, mert egy nép sem maradhat meg régi szokásaiban és állapotában, mely hazát változtat s új elemekkel keveredik, a mint ezt a magyar vidékre szorult csabai tótonkon és az oláhok közé ékelt csángókon ma is tapasztalhatjuk. Az új haza ős lakói, a szlávok, már sajátítottak el egyet-mást a pallérozott népek szokásaiból és foglalkozásaiból, a magyarokkal jött kazarok pedig a polgárisultságnak nem épen alacsony fokán állottak.¹ A művelődés kiváló terjesztői voltak továbbá az őseink rabló kalandozásai alkalmával nyugotról és délről ide hurczolt fog-

¹ Groth, orosz író, után a Századok, 1884. 357. Dio Cassius. Lib. hist. XLV. XLIX. és Mannert, Geogr. d. Griechen und Römer, III. 585.

lyok s mindenek felett a szintén külföldről ide telepített szerzetesek és papok, kik hozzánk⁴ közeli helyeken, Ellésmonostorán, Oroszlámoson, Csanádon, Szőregen és Tömpösön zárdákban éltek s a kor szokása szerint kézi iparral, szántás-vetéssel és szőlőműveléssel is foglalkoztak. Azonban a pusztai életmód s az itteni talajviszonyok, melyek a megélhetési módokat és eszközöket jobbra készen nyújtották, iparra és kereskedelemre épen nem ösztönöztek, csak igen lassan vezették a lakosokat a fejlettebb kulturára. Az első királyok idejében az itteni szerzetes földesurak eleintén csak a halászat jövedelmére voltak utalva. Ez volt a főfoglalkozás II. Gejza idejében is, de már a szántóföldek, a széna és a vámjövedelem is számba jő. A XII. században már a gabnatermelés és az állattenyésztés lép előtérbe s a népesség valamivel szaporodik. De teljesen megakadályozta elődeinknek, valamint általában az egész alföldi magyarságnak, magasabb kulturáját a jobbágyi állapot, melynél fogva arra voltak kényszerítve, hogy minden erejükkel földesuraiknak, a kiváltságos osztálynak szolgáljanak, a mi előtte bennök a hajlamot és képességet is a tökéletesedés irányában s lehetetlenné tette rájuk nézve a szabad fejlődést, a szellemi és anyagi gyarapodást, melyet a más vidéki kiváltságolt nemzetiségi városoknál e korban is találhatunk. Városokat tehát, a szó igaz értelmében, a mi területünkön hasztalan keresünk. Régi királyaink ide erősséget nem építettek, hogy ennek rendelték volna szolgálatára a környék benszülött lakosságát, sem idegen kereskedő és iparos népet e helyre nem telepítettek. Voltak az Alföldnek kiváltságos, fejlettebb városai is e korban, minők Szeged, Gyula, Zenta, Temesvár, Csanád: de Vásárhely, — bármit hirdessen is

e részben a helyi hagyomány — ezek közé nem tartozott. Sem az Árpádok korában, sem később nem voltak kir. szabadalom leveleink. Megvan a kincstári számadások között, 1494-ből, | 1494 a hazai kiváltságos városok névjegyzéke,¹ melyben egyenkint elsoroltatik, hogy melyik város mennyi taksát fizetett: de a mi városunk nincs ezek között, ép' úgy, mint nincs szó olyasmiről a régi törvénytárban sem. Sehol az ilyen városok nevén, civitas-nak nem neveztetik, hanem általában, ide értve a Hunyadiak nyelvhasználatát is, csak oppidumnak, vagyis mező-városnak. S csakugyan, az oklevelek kétségtelenül bizonyítják, hogy e területnek minden időben földesurai voltak, vagyis az valóságos jobbágyhelyet képezett. A városias sajátságok kifejlődésére hiányzott nálunk a földrajzi fekvés, a minden évszakban könnyen megközelíthetőség, a folyó vizek összefolyása is; s ha Vásárhely és Csomorkány a XV. században tényleg városi rangot nyertek el: ez alig jelenthetett többet, mint hogy népesebb helyek voltak a körülök fekvő falvaknál s hogy vásártartási engedélyök volt. Földesurainktól a pallérozottabb erkölcsökre nem mindenkor vehettünk ösztönzést és utmutatást. Szt. Gellért legendája megrója ezeket, hogy „minden nap a lantosokat és siposokat hallgatják, éjjel is terített asztal mellett ülnek s a lovak istállóin kívül semmihez sem értenek.“ Ezt azonban általános vonásnak nem tekinthetjük, sőt inkább az adatok azt mutatják, hogy nemes uraink és urnőink, kik közt Csák Miklósnak, Hód urának, neje magas műveltségű külföldi nő volt, egyre-másra állásuknak és koruk-

¹ Engelnél, Gesch. d. Ung. Reich. II. 17-181.

nak megfelelő pallérozottsággal bírtak, s minekutána egy részben itt laktak, birtokaikon, általában pedig gazdatisztket tartottak: példájuk, udvartartásuk, és megbízottjaik útján nem kis mértékben befolytak a lakosság műveltségének és jólétének fejlesztésére.

A mely polgárisultságra azonban ily módon eleink eljutottak, azt ismételten erőszakosan megsemmisítették a tatárok, majd a kunok, majd ismét a törökök, kik az itt lakók falvait és mezeit kegyetlen módra újra meg újra pusztasággá változtatták. A tatárok pusztítása különösen iszonyú volt, a mennyiben nem csak a kulturát és vagyont semmisítette meg, hanem a lakosság tetemesb részét is kiirtotta, úgy hogy falvaink nagyobb része ettől fogva soha sem tudott többé új életre kelni. Hogy pedig a falvak mily sűrűn feküdtek e vidéken, azt az 1138-diki alapító levélben láttuk. A kik a tatárok után ide telepedtek, t. i. a kunok, szintén ellenségei voltak a művelődésnek és sokáig ellentállottak a polgáriasodás minden befolyásának. Kézai írja, hogy ezek még az ő korában is pusztai, barangoló életet folytattak s szántás-vetéssel nem foglalkoztak.¹ A keresztyén-ségre is voltaképen csak Nagy Lajos térítette meg őket.² Általában a folytonos harcz és háború, melyben eleink, hol a külelenséggel, hol, a pártok és garázda főurak zászlói alatt, egymással állottak, nemcsak jellemükre, erkölcsaikre és szokásaikra volt durvító hatással: hanem az örökös félelem és rettegés, melyben a védművekre nem támaszkodható itthon maradtak személyökre és csekély

¹ Kézai. Szabó K. fordításában 94. l.

² Révai Pét. De sacra corona, Schwandtnernél. Scriptores II. 448.

vagyonkájokra nézve voltak, — elvette kedvöket és a lehetőséget is attól, hogy magok és a jövőendő nemzedék számára valami maradandót és szépet alkossanak s életmódjokat a jólét, kényelem, ízlés és művészet elvei szerint rendezzék be. Ezért e korbéli leleteink, egy-két földesuri ékszer, s csekély számú érem kivételével általában szegénységre mutatnak s minden tekintetben jóval hátrább állanak a római kori szabad barbárok itteni értékes ereklyéinél. A falvak és a templomok nagy száma s az utóbbiak czélszerű s helyenként díszes építkezése azonban mégis arról tanuskodik, hogy területünk az a k o r i polgárisult államhoz illően volt berendezkedve, s fejlődés tekintetében nem állott hátrább az alföld legtöbb vidékénél.

E fejlődésben az idegen nemzetiségek közreműködésének is volt része, s ez nemcsak a külsőkre terjedt ki. Mert a kazár, szláv, besenyő, kun, és rácz népekkel való együttélés, egybeolvadás idők folytán sokat változtatott a magyarság néprajzi sajátságain; testi alkatán szintugy, mint nyelvében, szokásain, s szellemi adományain; a fajkeveredés útján mind ezt előnyösen fejlesztette és megerősítette, a nélkül, hogy eredeti fajunk jellegét és lényeges tulajdonait eltörölte volna.

2.

Birtoklás, település, nép-osztályok, szolgálk, urak, hatósági és közbátorsági viszonyok.

Ha azon földrajzi neveket, melyeket e mű bevezetésében felsoroltunk, olvassuk, úgy fogjuk találni, hogy azok tulnyomó része magyar származású, a mi azt mutatja, hogy határunk legnagyobb